

# A TISZTÁJ DIÁKMELLÉKLETE

153. szám

MARTON JÁNOS

## Miért nem a legjobb Egri csillagokat adják ki több mint ötven éve?

*Háromféle Egri csillagok van: jó, jobb és legjobb. A hangsúly a jón van, mert a rosszat hiába jobbítják, nem lesz belőle jó. Az Egri csillagok azonban eleve jó regény: 115 év alatt tízmillióknak vált kedvenc olvasmányává. Gárdonyi Géza is ezt tartotta legjobb regényének, ezen dolgozott legtöbbet...*

Háromféle *Egri csillagok* van: jó, jobb és legjobb. A hangsúly a jón van, mert a rosszat hiába jobbítják, nem lesz belőle jó. Az *Egri csillagok* azonban eleve jó regény: 115 év alatt tízmillióknak vált kedvenc olvasmányává. Gárdonyi Géza is ezt tartotta legjobb regényének, ezen dolgozott legtöbbet, s nem csak azért, mert ez a leghosszabb műve. A 115 évből azonban mindössze 40 évig uralkodott a legjobb változat. Tanulmányunkban ennek okait vizsgáljuk.

Az *Egri csillagok* folytatásos közlése (Pesti Hírlap, 1899. december 24-től 1900 áprilisáig) után 1901-ben jelent meg kötetben. 1909-ben a harmadik kiadást bocsátotta ki a Singer és Wolfner kiadó, s már ez a kiadás nagy átdolgozáson ment át, ezret meghaladó változtatást tartalmaz.

Gárdonyi életében az 1913-as, negyedik, a harmadikkal csaknem megegyező kiadás volt az utolsó. Ebben is voltak javítások, de az 1909-eshez képest elenyésző mennyiségben. Nem sokkal halála (1922. október 30.) után, 1923-ban jelent meg az ötödik kiadás, amely két-háromezere menő újabb változtatást tartalmaz. Két nagy átalakítás volt tehát, egyik az 1909-es kiadásban, másik az 1923-asban. Jelentős megújításnak mégsem tekinthetjük egyiket sem, inkább csak a fogalmazást, valamint az olvasmányosságot javító, illetve néhol az információnyújtást fokozó változtatásokkal, kiegészítésekkel és rövidítésekkel találkozunk.

Kerek negyven évig, 1963-ig a második átdolgozás szerinti változat jelent meg, ekkor azonban visszalépés történt, az 1913-as (tulajdonképpen 1909-es) szöveghez. A miértre a szakirodalom ad választ.

Mint Z. Szalai Sándor (a továbbiakban Z. Sz. S.), az 1913-as kiadáshoz való visszatérés fő szorgalmazója megállapítja: „A Szépirodalmi Könyvkiadó 1963. évi, jubileumi vállalkozása óta az író életében utolsó, vitathatatlan eredetű, 1913-as Singer és Wolfner kiadvány szövege forog kézen.” (1)

Ezt a kiadást az hitelesíti, hogy „Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában fennmaradt a regénynek az a korrektúrapéldánya, amelyet Gárdonyi nagy odafigyeléssel a halála előtti utolsó kiadáskor végigjavított, így a 2005-ben Császtvay Tünde szerkesztésében megjelent új edíció végre visszaállította a Gárdonyi akaratának textológiai és filológiai megfelelő szöveget.” (2, 11)

Ebből az idézetből válik érthetővé, hogy a fenti szakírók előtt összekeveredett az 1909-es, harmadik kiadásban történt (elveszett) *átdolgozás*, és az ezt a szöveget tartalmazó 1913-as, negyedik kiadás (fennmaradt) *korrektúrája*. Úgy tűnhet számukra, mintha az 1913-as kiadásban történt volna a nagyobb átdolgozás, holott ez az 1909-es kiadás előtt ment végbe.

A félreértés könnyen eloszlatható, ha összevetjük az 1909-es, *harmadik* kiadást az említett, 2005-ös Osiris kiadással, amely az 1913-as, *negyedik* kiadás alapján készült. Gyakorlatilag egyazon szöveg a kettő, a helyesírás csaknem évszázados különbségének felzárkóztatását leszámítva. (Dicséretes, hogy meghagyták a régies szóalakokat.)

De megfelel-e tényleg Gárdonyi akaratának az első átdolgozás szerinti kiadás?

Z. Sz. S. azt állítja, igen, mert az 1923-as kiadásban először megjelent második átdolgozást nem Gárdonyi Géza, hanem fia, Gárdonyi József hajtotta végre. Idézzük:

„Gárdonyi Géza minden újabb kiadásnál végigstilizálta, csiszolta az *Egri csillagokat*, és ebből kiindulva halála után fia is jogot formált az életmű 'felcicomázására', ahogy ezt számos mű (például az *Az a Hatalmas Harmadik, Ábel és Eszter, Te Berkenye*) szerkesztésére utalva életrajzában (Az élő Gárdonyi I-II. k., Dante, 1934) bevallja.”

Tovább is megy:

„Ha előkerülnének valaha Gárdonyi jegyzetei, melyek alapján (állítólag) fia az átírást eszközölte, még akkor sem lenne helyes ehhez a változathoz ragaszkodnunk, vagy éppen ebből kiindulnunk.” (3)

Szerinte tehát még a hiteles Gárdonyi átdolgozás is elvetendő! Ez a kijelentés megkövetelt volna valami logikai magyarázatot. Ehhez képest ugyanis szinte mindegy, hogy megtörtént-e a „felcicomázás”, amit Gárdonyi József nem „vallott be” az *Egri csillagok* esetében.

Csatlakozik ide másoktól egy újabb, különös megállapítás:

„Halála után nem sokkal egyik fia – apja jegyzetei alapján – lábjegyzetekkel és a török szavak és hadi kifejezések jegyzékével egészítette ki a regényt, több helyen önkényesen változtatva apja szövegén.” (2) Nehéz elképzelni, hogy amikor valaki *kiegészítésekkel* lát el egy regényt, ráadásul a szerző jegyzetei alapján, akkor hogyan változtat önkényesen a szövegben.

Ugyanebben a cikkben még meglepőbbet is írtak:

„A kommunizmus idején (1945–1990) pedig már szisztematikusan és jól átgondoltan, sok helyütt politikai okokból változtattak Gárdonyi mondatain.” Példák nélkül kevésbé hiteles e kijelentés.

Volt azért, aki „talált” ilyen eltérést. Állítólag „kilenc darab Istent, illetve Jézust (egyszer feszületen!)” hagytak el az inkriminált 1951-es kiadásból. (4) E kijelentést sem követi példa.



Saját ellenőrzésünk egyetlen ilyen elhagyást azonosított. A második átdolgozásban (12), (II. köt. 199.) szereplő „Istenem, csak most segíts meg!” fohász nincs benne az 1951-es kiadásban (II. köt. 211.) Találtunk ugyanakkor két „többletet”. Egy 1951-ben szereplő Jézus segíts! kiáltás (II. köt. 226.) nincs benne az első kiadásban, benne van viszont a második átdolgozásban (II. köt. 315.). Itt tehát nem lépett vissza az 1951-es kiadás. Ugyanez áll Cecey „Krisztusa ne legyen” felkiáltására (1951: II. köt. 122.). Légbőlkapottnak tűnik a kilenc elhagyás.

A regényben az isten, illetve Jézus gyakori említésével járó elmélkedések, buzdítások, imádságok, eskük, az utolsó ostrom előtti mise vallásos kitételei mind megvannak csorbítatlanul, a második átdolgozással egyezően.

Az 1951-es kiadás sajtó alá rendezője, Tóth László idevágó megjegyzése:

„... helyesnek találtuk, hogy politikai téren az első kiadás szövegét vegyük alapul. Stíláris szempontok miatt a könyvet az 1923-as kiadás (azaz a II. átdolgozás – M. J.) után rendeztük sajtó alá, mivel Gárdonyi stílusbelileg elvitathatatlanul fejlődött.” (5) Nemigen lehet eltérést találni a II. átdolgozástól az 1951-es könyvben.

A Gárdonyi József-re vonatkozó állítást más is átvette:

„Z. Szalay [sic] Sándor könyvéből tudjuk, hogy az ötödik kiadást az író fia, Gárdonyi József készítette elő. Valószínűleg önhatalmúlag javított, változtatott az eredeti szövegen.” (6) Itt tehát csak valószínűsítik, ami határozott állításként található (3)-ban.

A visszakozásnak megvan az oka: „Birtokunkban van a regény első részének negyedik kiadása, amelyben tollal írt javításokat végeztek az ötödik kiadáshoz. [kiemelés: M. J.] Feltűnően sok a tollal írt újítás. Ami zavaró, hogy valószínűleg nemcsak Gárdonyi József javításait tartalmazza a könyv, hanem Gárdonyi Gézáé is. Grafológiai vizsgálatra lesz szükség ahhoz, hogy el lehessen különíteni a kétféle írásmódot. Gárdonyi József egyébként itt is arra hivatkozott, hogy édesapja jegyzetei alapján eszközölte a javításokat, de ezeknek a jegyzeteknek ... nyomát sem találjuk.” (6)

Miért zavaró az, ha egy író kézírása fellelhető a saját művében? A nyomtatott regényben megjelent változtatások közt találtunk olyat, amely biztosan Gárdonyi Gézától származik, különös tekintettel arra, hogy fia nem boldogult vele, tévesen hagyta megjelenni.

A II. átdolgozásban háromszor szerepel új betoldásként az *ibn el kelb* (eb kölyke) török szitkozódás, mindháromszor hibásan. Kétszer *ibsz*, egyszer pedig *ibu* áll az *ibn* helyett. (1926-os kiadás I. kötet, 126., 129. és 214.) A kézenfekvő magyarázat: Gárdonyi Géza, még ha nem is volt perfekt török tudása, az igen gyakori *ibn* szót (fia valakinek) nyilván ismerte, így helyesen írta be a fent említett kötetbe, amelynek címdaláról képet is közöltek (7). Ez tehát garantáltan a Gárdonyi Géza kezétől származik. Fia azonban nem tudta kijavítani a nyomdászok téves olvasatát 1923-ban. (A helyszűke miatt kusza, szóvégi n betű könnyűszerrel olvasható sz-nek is, u-nak is, különösen egy idegen, ismeretlen szóban. Gárdonyi József még az sz – u ellentmondást sem vette észre.)

Folytatjuk az idézést:

„Ami a kétféle kézírást illeti, az egyik bizonyosan Gárdonyi Gézáé. ... Le kell szögeznünk, hogy bár Gárdonyi József folyamatosan részt vállalt édesapja írói munkájában (gyakran a fiúk gépelték apjuk kézíratait), ez a munka nem jogosította fel arra, hogy belejavítson a művekbe.” (6)

Ez utóbbival csak egyetérteni lehet, főleg, ha kiderülne ilyesmi. Érdekesebb azonban a jelen idézet első részéből levonható következtetés: Gárdonyi József *apja irányításával* műkö-

dött közre az írói munkában. Kézírásának létezése tehát (ha azonosítják), egymagában nem bizonyítja az illetéktelen beavatkozást, keletkezhetett Gárdonyi Géza iránymutatásával, akár diktálás útján. Nehezen hihető egyébként, hogy az állítólag kétféle – két személytől származó – kézírást nem lehet könnyen megkülönböztetni. Bizonyosnak csak a Gárdonyi Gézáét állítják, amelytől nem tudják elkülöníteni a „másikat”. Elképzelhető, hogy csak a külső sugallat eredményezte a kétféle kézírás beelátását. (6)

Megerősíti ezt egy újabb keletű beszámoló:

„Megfordult kezemben egy kötet a bizonyos negyedik kiadásból (sajnos, csak az első kötet), amelyen jól identifikálhatóan ott vannak a szerző sajátkezű javításai.” (8)

Ez a kötet azonos a (6)-ban említett kötettel, csakhogy most egyáltalán nem említik, hogy kétféle kézírás volna benne, csakis a Gárdonyi Gézáét azonosították.

Nem mellékes, hogy kézírástól eltekintve a tartalmi elemzés (lásd alább) is azt bizonyítja, hogy a második átdolgozás is Gárdonyi Géza műve. Itt tartva érdemes lenne külön vizsgálatot végezni, hogy a hosszabb betoldások benne vannak-e a fennmaradt kötetben. Az igen is, meg a nem is Gárdonyi Géza mellett szólna.

Z. Sz. S. a kézíratos javításokkal nem foglalkozott, nem is említette őket. Az illetéktelen beavatkozásnak részéről egyetlen „bizonyítéka” az, hogy Gárdonyi József intézte az 1923-as kiadást. („Szerencséjére” 1909-ben csak 18 éves volt.) Más sem talált az idegen belejavításra nézve semmilyen adatot, csak Z. Sz. S.-re hivatkozva említették egyesek, ténynek véve állítását.

Ne feledjük: az utolsó nagy átdolgozástól Gárdonyi Géza haláláig tizenhárom év telt el, de az utolsó kiadástól is kilenc. Bőven volt tehát ideje a tőle egyáltalán nem szokatlan, sőt általános gyakorlatnak tekinthető átdolgozásra (ami – valljuk be – sokszor rá is fért a szövegre). Tárgyi tévedések így is maradtak benne. Mivel ezek a regény irodalmi értékének rontása nélkül nem javíthatók, nem foglalkozunk velük.

1922 júliusában – halála előtt pár hónappal – Gárdonyi felbontotta a tekintélyes Singer és Wolfner kiadóval való szerződését. A kiadó 1901 és 1913 közt négyévenként adta ki a regényt, ezt követően tízéves szünet következett. Nem lehetetlen, hogy ez volt az oka a szerződésbontásnak, aminek bekövetkeztét elősegíthette az, hogy Gárdonyi – akár már régóta – készen állhatott a második átdolgozással. Gárdonyi Józsefnek fél év sem állt (volna) rendelkezésére apja halála után a két-háromezret kitevő, jórészt jelentős, sokszor külön tanulmányokat is igénylő kiegészítések és változtatások végrehajtására az új kiadás nyomdába adásáig. Már csak ezért is valószínűtlen Z. Sz. S. vádja.

A vitát végső soron és érdemben annak a megállapítása döntheti el, hogy az 1923-as, ötödik kiadásban először megjelent második átdolgozás javított, vagy rontott az első átdolgozás (harmadik, ill. negyedik kiadás) szövegén.

Mint az várható, Z. Sz. S. szerint rontott, hiszen ha nem, akkor ő egy rosszabb változatot pártol egy jobbal szemben:

„Gárdonyi József ... bizonyos javításokat, néhol átírásokat vagy kiegészítéseket eszközölt a szövegben, melyek – megítélésünk szerint – az író szándékával, szemléletével sem egyeznek teljesen.” (3)

Fenti fogalmazása még mutat némi óvatosságot, amit azonban elég hamar levetett:

„Az *Egri csillagok*ba az író halála után becsempészett, helyenként fajgyűlölő kitételekkel már a Horthy-korszak sajátos szellemi áramlatához akarták közelíteni Gárdonyit. ... a szerző

közismerten tárgyilagos leírásaival ellentétben, vissza-visszatérő motívum az ellenség rosszindulatú beállítása, főként a faji ellentétek hangsúlyozására.” (3)

A fajelméletésítés Sárközit is érinti szerinte:

„Idézetek sokaságával bizonyíthatnánk azt is, hogy ezekben a kiadásokban még inkább gyávának és dologkerülőnek 'írják át' Sárközi cigányt ...” (3) Kár, hogy legalább egyet nem adott közre az „idézetek sokaságából”.

Van azért, aki idézett:

„Az 1923-as ötödik edíciót azonban már az irodalmi babérokra is ácsingózó Gárdonyi József készítette elő, mégpedig úgy, hogy önhatalmúlag hozzá-hozzátoldott apja bekezdéseihez, aktualizálva, idomítva azt a kor szelleméhez. Egy igen jellemző példa: Sárközi cigány testéből 'utálatos bűrszag és izzadságszag áradt.’” (9)

A példa *igen jellemző* – közreadójára. Egyrészt hogyan „ácsingózhat irodalmi babérokra” az, aki titokban ír, sőt átír? Másrészt magán a példán is van javítani való. Az említett szag ugyanis nem Sárköziből, hanem az elefántcsordás múltú török közlegényből, Hajvánból áradt. (A közreadó vélhetőleg figyelmetlenül vette át szövegét (3)-ból, amelyben idézték ezt a bekezdést Hajvánnal kapcsolatosan, éppen a fent említett rosszindulatú, faji alapú beállítást igazolására, amelyhez Sárközit is megemlégtették – lásd fentebb.) A regényben pár oldallal később Jumurdsákról is ezt állapította meg Gárdonyi, ám ez nem minősült sértőnek. (3)

Mit mondhatunk? A cserzetlen bőr szaga nem egy Nina Ricci. Az Ázsiából Európába gyalog megtett, mosdásban szűkölködő út után nem volt csoda a közkatonák izzadságszaga. Nem sérült tehát a „közismert tárgyilagosság”. Óvatosságból megemlégtjük, hogy Sárközinek nem voltak higiénés problémái a regényben.

Más kifogás is található (3)-ban: „üssük fel a különböző kiadásokat a II. rész 3. és 4. fejezeténél. Innen is a szerkesztő és a kiadó giccsesítő szándéka tűnik ki, mely aligha felel meg az író intencióinak...” Ha nem is valami bőkezűen hozta a példákat, nyilván nagyon jellemzőnek vélte őket Z. Sz. S.. Az egyiket bemutatjuk:

### „1913

A nap akkor kelt. Az erdőt harmat borította. A távolban felporzottak az első lovasok.

### 1923

A nap akkor kelt. Az erdőt harmat borította. *Rigók tilinkóztak. Gerlék búgtak.* A távolban Pécs felől egyszer csak *előporz*ottak az első lovasok.”

Szerintünk nem giccs ez, hanem az idilli természeti kép drámai megtörését hangsúlyozza a betoldás.

Z. Sz. S. idézett példái közt van egy, amelyik mindhárom alapváltozatot hozza, vélhetőleg ezt tartotta legjellemzőbbnek, mind az első átdolgozás javításait, mind a második átdolgozás rontásait illetően. (A dőlt betűkkel a középso, 1913-mal jelölt változathoz képesti különbségeket emelte ki.)

### „1901

– Tyhú, fiam, az nem lehet – szolt Bálint elkomolyodva. Az urad *sebben* fekszik...

S Gábor paphoz fordulva *magyarázta*:

– Még nem tudod? Nekim *ent* ötvenedmagával kétszáz töröknek, aztán ahogy harcoltak, egy török úgy belevágta a dárdáját a combjába, hogy a nyeregfájában állott *meg*.

– A dárda?

- Az. Bele is törött.
  - Én húztam ki! - *jegyezte meg a plébános méltóságosan.*
  - Te hát - szólt Török Bálint -, hanem úgy húztad, mint a répát szokás.
  - *Furcsa - felelte a pap egy zsineget bogozva -, a húzás csak húzás, akármicsoda húzás.*
  - És nem esett le? - kérdezte Gábor pap.
  - Fenét esett - folytatta Bálint úr. - Levágta a törököt, és *hazavágtatott azonmód, amint a nyereghez volt szegezve a lába.*
- Gergő sápadtan hallgatta ezt. Bánta, hogy ő ott nem volt Dobó mellett. Ő levágta volna azt a törököt.

### 1913

- Tyhű, fiam, az nem lehet - szólt Bálint elkomolyodva. Az urad sebben fekszik...  
S Gábor paphoz fordulva magyarázta:
  - Még nem tudod? Nekiment ötvenedmagával kétszáz töröknek, aztán ahogy harcoltak, egy török úgy belevágta a dárdáját a combjába, hogy a nyeregfájában állott meg.
  - A dárda?
  - Az. Bele is törött.
  - Én húztam ki! - *jegyezte meg a plébános méltóságosan.*
  - Te hát - szólt Török Bálint -, hanem úgy húztad, mint a répát szokás.
  - *Furcsa - felelte a pap egy zsineget bogozva -, a húzás csak húzás, akármicsoda húzás.*
  - És nem esett le? - kérdezte Gábor pap.
  - Fenét esett - folytatta Bálint úr. - Levágta a törököt, és hazaügetett nyereghez szegezetten.
- Gergő sápadtan hallgatta ezt. Bánta, hogy ő ott nem volt Dobó mellett. Ő levágta volna azt a törököt.

### 1923

- Tyhű, fiam, az nem lehet - *mondta Bálint úr elkomolyodva. Az urad fekszik...*
- S Gábor paphoz fordult:
- Még nem tudod? Nekirontott ötvenedmagával kétszáz töröknek. Egy török úgy belevágta a dárdáját a combjába, hogy a nyeregfájában állt meg a vasa.
- Gergő elnyílt szemmel figyelt a beszélgetésre. Bánta, hogy ő ott nem volt Dobó mellett. Ő oda-csapott volna arra a törökre."*

Részünkről nagyon indokoltnak tartjuk a dárdavas körüli, részint irreális, részint bárgyú, már-már *göregáboros* hercehurca elhagyását. A harmadik szövegváltozat egyéb átalakításai feszesebbé is, értelmesebbé is tették a szöveget. Tehát nem rontott itt, hanem az I. átdolgozást jelentősen felülmúlva javított a szövegen a II. átdolgozás.

Mi is bemutatunk egy kettős átalakítást, legfőképp azért, hogy rámutassunk, a második is Gárdonyi Gézától származik, az ő helyismerete kellett hozzá.

1900: Dobó a kapuomladék tetején állva vizsgálódott a sáncok felé.

I. átdolgozás: Dobó a kapuomladék tetején állva bámult a város felé.

II. átdolgozás: Dobó a kapuomladék tetején állva nézgelődött Füzes-Abony felé.

(Miótán eltűntek a törökök, de még nem volt bizonyos, hogy elmentek.)

Nem akarjuk azt állítani, hogy a második átdolgozás változtatásai kivétel nélkül javítottak a szövegen. Z. Sz. S. egyik példáját mi is kifogásoljuk, ha nem is vele egy platformról.

**(11) 92.** - Hát ezt az írást el tudja-e olvasni?

– Hogyne. Janicsár voltam én. Végigtanultam a janicsáriskolát.

**(12) 111.** – *Hát ezt az írást el tudja-e olvasni?*

– *Hogyne. Janicsár is voltam én, de kidobtak, mert szalonját ettem egyszer Nisben. A janicsáriskolában tanultunk. De csak a korán olvasását.*

Nemigen érhető, hogy Z. Sz. S. miért találja giccsesnek ezt a kiegészítést. A nehézségek sokkal inkább logikaiak. Kérdéses, hogy a töröknek született, de a Dobó általi elfogása után Ceceynél magyarrá vált Tulipán miért állt be gyermekkorában a janicsáriskolába, amikor oda a rabul ejtett idegen fiúkat sorozták be, az ő apja pedig „szakács volt valamelyik basánál”. De ha így lett volna is, a szalonnaevés végképp nonszensz. A regényben többször is említi Gárdonyi, hogy a törökök utálták a szalonját. És ha már kirúgták a janicsáriskolából, hogy lett mégis janicsár Tulipánból? Ugyanis janicsárként esett fogságba. Talán Tulipán borközi fecsegő-lóddító természetét kívánta illusztrálni Gárdonyi e nem túl szerencsés betoldással.

A szakírók hozzáértésének nimbuszát aláassa némileg, hogy egyesek nem tudták megkülönböztetni az általuk autentikusnak kijelentett Gárdonyi-szöveget a kitagadott második átdolgozástól. Többször is találkoztunk ezzel, ami hagyján, ha valaki nem foglalkozik a szövegváltozatokkal, de kirívó egy olyan kötetben, amelynek egyik bírálója Z. Sz. S. volt. (10)

Minden említett tanulmány közös gyengesége a kevés felhozott példa, aminek egyenes következménye a bizonytalanság, a kevéssé meggyőző érvelés.

Különös az is, hogy (3) minden példája a regény első feléből való, jóllehet a regényt a második fele, Eger ostroma emelte a jeles magyar irodalmi alkotások közé. Gárdonyi történelmi forrástanulmányai is erre irányultak elsősorban. Jogosnak véljük feltételezni, hogy erre fordított nagyobb gondot az alkotásban is. Mi ezért erre a részre koncentráltuk az első és második nagy átdolgozás összehasonlítását.

Szövegeinket a már említett 2005-ös, az első átdolgozás autentikusnak minősített kiadásából (11) és a második átdolgozást tartalmazó 1926-os Dante kiadásból (12) vettük. Ez utóbbi választásunk oka, hogy az 1923-25 közötti két kiadás kisebb kiadóknál jelent meg. A Dante kiadó negyven kötetes Gárdonyi életmű sorozatát, amely a második átdolgozás szövegét közölte 1926-ban, kellően igényes vállalkozásnak tekinthetjük.

Példáinkban elől közöljük az első, utána dőlt betűvel a második átdolgozásból vett szöveget. Az idézetek az oldalszámokkal kezdődnek.

Az átalakítások csoportosíthatók. Elsőként említhetők a Gárdonyira amúgy is jellemző mondatfeszabdalások. Ettől a drámaiságot vélte fokozódni. Nem kíván példát az eljárás. Ugyanez volt a motívuma a múltidős szerkezetek jelenidőbe való átírásának. Elegendő egy példa a hatás bemutatására:

**512** A torony alján a falon csákyák és kopják nyulakodtak alá. Taszigálták, kaparták, vágták, horgolták a tárgyakat.

De a török is dolgozott. A tárgyak alól a tükfencsik puskáztak. Lándzsák és gránátok és nyilak röpültek alulról a védőkre.

Egy páncélos szpáhi halálmegvetéssel ugrott a falra, s a két vasas kezével malmozva verte szét a csákyákat és kopjákat. A másik, harmadik a nyomában.

Míg azt a hármat leagyalták buzogánnyal, a többi a hátukon előnyomakodott.

**269** A torony alján a falon csákyák és kopják nyulakodnak alá. Taszigálják, kaparják, vágják, horgolják a tárgyakat.

*De a török is dolgozik. A tárgyak alól a tükfencsik puskáznak. Lándzsák és gránátok és nyilak röpülnek alulról a védőkre.*

*Egy páncélos szpáhi halálmegvetéssel ugrik a falra, s a két vasas kezével malmozva veri szét a csákllyákat és kopjákat. A másik, harmadik a nyomában.*

*Míg azt a hármat leagyalják csákánnyal, szöges buzogánnyal, a többi a hátukon előnyomakodik.*

(A páncélos ostromlók „leagyalásának” fegyvereit jobban mutatja a második átdolgozás.)

Gyakran találkozunk a „mond, szól, felel” szófordulatok átalakításával az egyhangúság elkerülésére. Tizenkilenc (!) példánkat az első átdolgozást tartalmazó kötet mindössze tíz oldaláról vettük (373–382.). Példáinkban az elhagyást, vagy hiányzó szöveget - - - jelzés mutatja.

**373** – mondja a tornyon Mekksey.

**94** – fogadja a tornyon Mekksey

**373** – felelte Gergely.

**94** – fogadta a tréfát Gergely.

**373** – Nem – felelte Dobó mosolyogva.

**95** Dobó a fejét rázta. –

– Nem.

**374** – mondotta Dobó.

**96** – üdvözölte Dobó.

**375** Isten hozta – mondotta Dobó.

**97** Isten hozta – nyújtotta a kezét Dobó.

**375** – felelte Dobó elszomorodva.

**98** – szomorodott el Dobó.

**377** – mondotta Fügedy.

**100** – örvendezett Fügedy.

**377** A király nem hagyhat el bennünket – mondotta bízó örömmel.

**100** A király nem hagyhat el bennünket! - - -

**377** – mondotta Dobó megdöbbenve.

**100** – döbbsent el Dobó.

**378** – felelte csodálkozva Dobó.

**101** – csodálkozott el Dobó.

**378** – Tudom, tekintetes asszony – felelte Dobó sóhajtva.

**101** – Tudom, tekintetes asszonyom. - - -

**379** – szólt a másik.

**102** – véli a másik.

**379** – mondja Dobó.

**102** – dobbant Dobó.



379 – mondja nevetve Zoltay.

103 – *neveti Zoltay.*

381 – mondotta tüzesen Mekksey.

105 – *tüzeskedett Mekksey.*

381 – szólalt meg Cecey is.

105 – *pattog Cecey is.*

381 – kérdezte Zoltay gúnyolódva.

105 – *gúnyolódik Zoltay.*

382 – Semmi – szólalt meg Dobó.

106 – *Semmi – legyintett Dobó.*

382 – Vasárnap van – felelte mosolyogva Dobó.

107 – *Vasárnap van – mosolygott Dobó.*

E változtatásokról nem kell bizonygatni javító hatásukat.

További példáinkat úgy igyekeztük kiválasztani, hogy egyrészt álljanak meg magukban, ne váljanak terjedelmessé nélkülözhetetlen, de hosszás szövegösszefüggések csatolása miatt, másrészt pedig ne kívánjanak magyarázatot. (Némelyik példa több csoportba is besorolható lenne.)

#### Információt nyújtó, pontosító betoldások:

386 ... s üvegablakai voltak, míg lent a városban bizony csak lantornás ablaka volt a püspöknek is. - - -

110 *S üvegből vannak az ablakai, míg lent a városban bizony csak lantornások az ablakai a püspöknek is. Ott áll továbbá a püspök palotája, abból az időből, amikor még a várbeli templom volt a székesegyház. Ott állt az alkapitány (Mekksey) háza, azt is palotának nevezték akkoriban. A vártisztek (királyi ellenőr, számtartó, püspöki ügyész) házsora, valamennyi az északi fal hosszában.*

341 Puskapor meg élelem van bőven. Akár esztendeig is kibírjuk.

53 *Puskapor meg élelem van bőven. A tizedbárányokból négyezer van a várban, nagyobb része már fel is füstölve. Vágómarha meg 456. Az is nagyobb részt már a füstön. Gabona van 385 véka, nagyobb része már liszt. Minden-minden van bőven: akár esztendeig is kibírjuk.*

386 a városbeli templomok

112 a városbeli két templom

426 ... nagy fehér szikrák szökelltek belőle széjjel - - -

160 ... *nagy fehér szikrák szökelltek belőle széjjel – vélhetőleg porrá tört porcelán volt bennök*  
...

435 A borbélyok és asszonyok ott forgolódnak ... a sebesültek körül. - - -

- 173 *A borbélyok és asszonyok ott forgolódnak ... a sebesült vitézek körül. Némelyek nyöszörögnek, mások rázonkodnak, fogukat csikorgatják.  
S még mindig hoznak egyet-egyét a torony omladékaik közül. Kit targoncán, kit lepedőben. Olyankor valamennyi arc arra fordul: kit hoznak. S a név szájról-szájra jön előre.  
– Görgey Péter ... Pozsgay Jancsi ... Zirkó Jakab ... Urbán Gyuri ...  
– Él-e?  
– Él még. A vállát lőtték át.*
- 452 ---
- 197 *A vitézek kaptak is rajta, de legbecsesebb fegyverré a csákány vált. Százával csoportosultak a kovácsműhely elé.  
– Csákányt nekem is. Csákányt!  
Mekcsey mindjárt rendelkezett, hogy a kovácsok csákányokat verjenek. Arasznyi darabokat vágtak hát a kovácsok a vasrudakból. Vetették a tűzbe. Verték az egyik végét hegyesre, másik végét laposra, közepén átlukasztották. Amelyik katona még egy-két denárral is támogatta az óhajtását, annak a csákányát meg is reszelgették, vércsatornának nevezett mélyedéseket is reszeltek a hegyes felébe. Nyelet aztán maguk a katonák faragtak bele.  
– No most gyere kontyos!*
- 478 ---
- 228 *Dobó ... aztán Guthy számórhöz fordult, aki jelentkezésre várt. Őrá bízta Dobó, hogy Hegedűst és a társait megvallassa. Merthiszen sok időt nem fordíthatott a tárgyalásra.  
– Végeztünk kapitány uram. A legények vallottak, hogy be akarták eresztetni a törököt. Hegedűst azonban meg kellett csepegtetnünk. De még akkor is azt kiabálta: Vallok, vallok, de majd Dobó előtt megmondom, hogy kínoztatok, azért vallottam igennel.*
- 542 *A fölkelő nap újra a falon láthatta az egri vitézeket. De a vár körül még annyi volt a holttest, hogy a dervisek nem győzték hordani.*
- 306 *A fölkelő nap egy vérbe és koromba piszkolódott ringyes-rongyos várra nézett alá, mikor följe került a ködnek. Helyenkint még füstölgött az égő gerenda, az olajos kénes hordók egy-egy dongája. Dögbűz és emberbűz és szemét mindenfelé.  
A falakról és a törésekről le-levizsgálódnak, de csak a halottakat összeszedő derviseket látják. Annyi ott a holttest, hogy a dervisek nem győzik hordani.*
- 574 *... mikor a pasák kiadták a topcsiknak a visszavonulásra való parancsot, a többi még a reggelt se várta be.*
- 344 *... a pasák még ki sem adták a parancsot a visszavonulásra, a had már megkezdte. Akik Felnémet alatt táboroztak, még felgyújtották a falut, a tűz világosságánál indultak útnak. A többi se várta meg a reggelt.*
- 574 *... nyolcszáz sebesült feküdt még szanaszét szénán, szalmán a vár belsejében.*
- 345 *... kétszáz olyan sebesült feküdt még szanaszét szénán szalmán a vár belsejében, akikről nem tudták, hogy kiheverik-e iszonyú csonkulásaikat.*

## Az érdekesség és/vagy drámaiság fokozását célzó betoldások és átalakítások

- 313 - Hát ha fizetést is kapnék, katonaruhát is, sarkantyús sárga csizmát meg egy jó paripát, nem baj, ha vak is fél semire, hát akkor felcsapok.
- 20 - *Hát besegődök hadnagy uram, ingyen is besegődnék, de ha egy pár sarkantus sárga csizmát is tetszik adni, bizony megkesenem. Nem baj, ha likas is a talpa, hadnagy uram, csak sarkantus legyen.*
- 328 ... köszörűsök és lakatosok dolgoznak.
- 38 ... *köszörűsök sirikelnék és lakatosok kopácsolnak.*
- 347 ...A pap mellett Pető, ... Zoltay... Bornemissza, Fügedy ... Fekete Lőrinc ... Lőkös Mihály ... Jászay Márton ... Szency Márton ... Bor Mihály ... Szalacsckay György... és Nagy Imre, ... Blaskó Antal ...Paksy Jób... s Bolyky Tamás. - - -
- 62-63 ...*A pap mellett Pető, szinte laposra viaszolt szúrom-bököm bajszú, hej-az-ajja-teremtésit ember. ... Zoltay, – szőke, nyúlánk ember, szeme afféle dárdadobásra célzó, de az ajka mindig mosolyog. Bornemissza, Fügedy, – a farkasüstökű zömök ember. Aztán Koron Farkas ... fiatal, vasrágó állú barna ember. ... Fekete Lőrinc, – piros arcú nyalka ember, a borbély rúttul rövidre nyírta korán-szürkülő haját. Lőkös Mihály ... - gyermekies tekintetű tagos nagy ember. ... Jászay Márton ... - kétfelé fésült fekete hajával inkább valami csendes íródeáknak látszik. Szency Márton ... - kissé pocakos vastagnyakú úr kék mentében, de afféle öklelő szemű. Bor Mihály ... - ritkás-szőke bajszú méléző arc, mintha címerében holdvilág és zenélő óra volna. ... Szalacsckay György – vastag-lábú tokás ember, a tekintete szigorú és Nagy Imre, kedves-udvarias fiatal ember, mindenkire tisztelettel néz. ... Blaskó Antal ... - egy harapós tekintetű, göndör szakállú, erős ember kék mentében, nehéz nagy kard az oldalán. ...Paksy Jób... - világszerető meleg szemével, keményre sodort hosszú bajszával, s Bolyky Tamás ... - már szürke hajú és szürke szakállú, de fiatalosan eleven ember.*
- 367 – *Én egypár ezüst kupát szeretnék venni – mondotta a várnak az egyik kocsmárosa.*  
– *Én egy szép selyemkendőt – szólt egy piros csizmás leány.*  
... – *Én csak egy pár papucsot szeretnék – mondotta egy öregasszony.*
- 88 - *Én egypár ezüst kupát szeretnék venni – mondta Debrőy – hogy ha urak térnek be hozzám, kedvvel ihassanak.*  
*Én egy szép selyem kendőt – szólt egy cipóképű piroscsizmás menyecske.*  
*És egy fiatal barna drabantra pillantott. A legény legott belenyúlt a zsebébe.*  
... – *Én csak egy pár papucsot szeretnék – áhitkozott egy öreges asszony.*
- 376 Mire egy másik ráduplázott:  
– Arra való a vár, hogy védelmezzük.
- 99 Mire egy másik ráduplázott:  
– Mán a szülővárosunkat nem engedjük a töröknek.
- 387 ... Dobó hallgatag volt és komoly.
- 112 ... Dobó szótlan volt és komoly.
- 387 Budaházy, egy erős, vállas, melles tiszt is megszólalt
- 113 Budaházy, a karikás bajszú tiszt is megszólalt

387 Pető is megmordult:

113 *Pető is kidomborította a mellét:*

388 ... lovasok hosszú vonala robog elő. - - -

114 ... lovasok hosszú vonala robog elő. Bornemissza – csak úgy könnyedén, alig hogy egy vékony bőrmellény van rajta; Zoltay már előre fenyegető ökölrázással; Pető a lovát sarkantyúzza; Budházy, a süvege a félfülén. De Fügedy is ott roptat farkasüstökű fejével, s mind a legtüzesebbek.

390 - Megállj, gazs kutya terek! Meghals!

117 - *Vaj szána! (Jaj neked) gazs kutya terek!*

428 - - -

163 – *Alláh akbár! – üvölt egy minden más hangot elnyomó érces hang, mintha óriás rézüstből bömbölne.*

428 A bombák már egy órája verik vissza a szakadatlanul fölfelé erőlködőket, - - - de mindig marad ...

163 *A bombák már egy órája verik vissza a szakadatlanul fölfelé erőlködőket. A duplán sült bombák szokatlanok a töröknek. Egy-egy szétpattanó bomba körül jajtáncok keletkeznek, de a ritkulást egy-két percre rá összesnyomja a tolongás. Új létrák, új harcosok keresik a falat. A tűz akárhogy seprí őket, mindig marad ...*

430 A csákánya nyele olyan hosszú, mint a bot. - - -

165 *A csákánya nyele olyan hosszú, mint a bot. Az arca csupa verejték, de azért eleven, mint a csikó. Meg-megpöködi a két markát, s kiált:*

431 – *Hullj a pokol fenekéig – kiáltja utána. - - -*

167 – *Hullj a a pokol fenekéig – kacagja vígan.*

*De aztán csodálkozva tekint a lábára: a nadrágján két arasznyi hosszán szakadás lefeg, hogy a combja is kivöröslik belőle. Azonban nincs idő még csak csodálkozásra se: megint közelbe jut egy pogány.*

– *Gyere koma.*

431 - - -

167 *S nincs szünet a dörgésben, puffogásban, zuhogásban, remegésben, Jézus és Allah üvöltésekben, pokoli lármában.*

435 A torony meginog. Nagy robbanással ledől.

172 *A torony meginog, mint valami részeg óriás. S dől. Nagy robbanással esik hosszan a földre.*

436 - - -

174 *Az apróbb sebek szenvedői oda se néznek a borbélyoknak: megmosakodnak maguk. Sokan inget váltanak ott a piacon, mert a sebesüléseknél is kellemetlenebb nekik a csupa verejték ing. S vígan beszélnek:*

– *Hát én meg ...*

– *Hát nekem meg ...*



- 456 De addig is, amíg ezt megtehetem, van köztetek négy ember, akinek a vár csekély pénzéből jutalmat kell adnom.
- 202 *De addig is, amíg ezt megtehetem, külön is megbecsüljük azt a négy vitézt, aki a maga élete veszedelmét nem nézve jeleskedett az ostrom visszaverésében.*
- 513 Dobó látta, hogy a janicsárok összeköttetése megszakadt. Hirtelen lefelé fordította a két ágyút, és a töltésen sokadozó janicsárok közé lövetett.
- 270 *Dobó látja, hogy a janicsárok kapcsolata megszakadt.  
– Lefelé az ágyút! Tüzet rájuk.  
Az ágyú fordul: láng és dördülés a töltésen sokadozó janicsárokra.*
- 518 A nagy faalkotmányt ellepte a török ...
- 276 *A nagy faalkotmányt úgy bözsgi be a török, mint a hangya, ha a fészkére ütnek ...*
- 518 - - -
- 277 *– Bre-bre! Ja hú – hangzik folytonosan az üvöltözésük a vízholdokhoz.*
- 519 A két hadat láng és füst választja el egymástól.
- 278 *A két hadat égig lobogó láng és füst-tenger választja el egymástól.*
- 521 Gergely a konyhák elé ment, ahol a katonák hosszú sorban ültek a földön, s ecetillatos lencsefőzeléket ebédeltek.
- 280 *Gergely a konyhák elé sietett, ahol nagy ecetszagban a katonák hosszú sora ült a földön. Lencsefőzeléket ebédeltek. Hús bőven. Bor azonban csak vizes bor. Dobó nem ad mást.*
- 523 A tíz legény a lyukba teszi a puskát.
- 283 *A tíz legény a lyukba veti a puskát.*
- 546 S a vár népe egyszerre letérdelt.
- 311 *Fegyvercsördülés: a vár népe egyszerre letérdel.*
- 546 – Úgy dacolt a vár eddig az ostrommal, mint tenger viharával a tengerben álló kőszikla. ... Példátlan az a küzdelem, amellyel eddig megtartottuk a várat, s példátlan az a gyalázat, amely itt a törököt eddig is érte. ... A vitézek acélos erővel ragadták föl a lándzsáikat...
- 312 – *Úgy dacolt a vár eddig az ostrommal, mint világottépő viharvésszel a kőszikla. ... Példátlan az a vitézség, amellyel eddig is megtartottátok a várat, s példátlan az a kudarc, amely itt a törököt eddig is érte. ... A vitézek elkeseredett erővel ragadták föl a lándzsáikat...*
- 551 A borbélyok körül már annyi a sebesült, hogy nem győzik kötözni. - - -
- 317 *A borbélyok körül már annyi a sebesült, hogy nem győzik kötözni. Pedig asszonyok is segítenek már, sápadt arccal sürgőldnek, mosznak, timsóznak, kötöznek, mint a borbélyok.  
– Csak az Isten megtartsen bennünket! – fohászodott egy fiatal legény, ahogy ott ül véres ingében két kezét a gyomrán tartva.  
A gyomrát hasította fel egy fölfelé szúrt lándzsa.*
- 562 – Ha most visszaverjük, nem mernek többet jönni!
- 330 – *Nem gyönnnek többé, ha most visszaverjük őket!*

### Az érdekesség és/vagy drámaiság fokozását célzó *elhagyások*

- 343 ...Az örök Isten taszítson el, ha eskümet meg nem tartanám!  
Nem kételkedett azon senki. Lángolt mindenkinek az arca, mert tűz égett mindenkinek a szívében. A Dobó esküjére minden kard kivillant. Egy lélekkel kiáltották:  
– Esküszünk! Esküszünk!
- 58 ...Az örök Isten taszítson el, ha eskümet meg nem állnám!  
Minden kard villant. Egy-lélekkel kiáltották:  
– Esküszünk! Esküszünk! Mink is így esküszünk!
- 431 A törökkel való beszéd meg van tiltva, de Zoltay a harc hevében megfeledkezik róla. Ő bizony nem bír anélkül harcolni, hogy egy-egy mondással ne kíséresse minden ütését. A mellette küzdő legénység hevét nagyban fokozzák rikkantásai.
- 167 ---
- 433 ... irtózatos csapást mér rá. Levágja a zászlós török karját úgy, hogy a kar a zászlóval együtt hull le a magasból.
- 171 ... irtózatos csapást mér rá. A török karja a zászlóval együtt hull le a magasból.
- 479 Lelkiismeretesen meg fogjuk őket ítélni.
- 229 ---
- 531 – No, cigány – mondja – te nem kapsz még csak nemességet se. Te még egy törököt se ütöttél agyon.  
– Hát tehetek én róla? – feleli a cigány. – Egy se gyün oda, ahun én állok, verje meg a Devla.
- 293 – No cigány, hány törököt ütöttél agyon?  
– Hát a csóka egye meg, - feleli a cigány, - egy se mer oda-gyünni, ahun én állok, nagyságos vitézs úr!
- 549 Éva visszafojtott lélegzettel, sápadtan és büszkén, de mindig könnybe lábadó szemmel hallgatta,
- 314 Éva nyilongó szemmel, sápadtan és büszkén hallgatta.
- 570 Az égből fehér pelyhekben szállinkózott első jelentkezése a korai télnek.
- 340 Az égből fehér pelyhekben szállingózott a hó.

### A fogalmazás és/vagy az értelmesség javítását célzó *betoldások és átalakítások*

- 315 Ott áll a vár piacán, ibolyaszín bársonymentében, kardosan, piros csizmában ... Éppen a katonák esketését végezték el. Dobó valami beszédet mondott nekik.
- 22 Ott áll a meredek derekú szálás szikár ember a vár piacán egynehány száz katona előtt. Ibolyaszín bársonymente van rajta, szélesvégű kard az oldalán, magas szárú piros csizma a lábán ... Éppen a katonák esketését végezték el. Dobó valami beszédnek a zárószavait recsegte el nekik.
- 334 A legjámborabb embernek a szeme is tüzet hányt.
- 46 A legjámborabb embernek a szeme is kitüzesedett.

- 349 ...a furfangnak és minden találékonyáságnak a mestere.
- 65 ...észnek és vitézségnek, lélekjelenlétnek és minden találékonyáságnak a mestere.
- 355 Hát – így felelt Dobó – nem bánom. A vár népére biztató az efféle.
- 73 *Hát nem bánom Pista. A vár népére biztató az efféle kiruccanás.*
- 355 Pedig neked vigyáznod kell a fejedre, hogy ha én el találok esni, azonnal átvedd a vezérséget.
- 73 *Pedig neked vigyáznod kell a fejedre, hogy ha az enyém leesik, a tied megmaradjon.*
- 356 Gergely eszes fiú, nehéz törbe ejteni.
- 73 *Gergely óvatosabb ember, hadd rezzentsen ő a török előhadon.*
- 356 Gergely rohanvást rohant a lovas legények tanyájára. S trombitaszó helyett egyet lőtt a szobában a pisztolyával.
- 74 *Gergely szinte futva sietett a monostorba, a lovas legények tanyájára. Trombitaszó helyett egyet lőtt a széles folyosón a pisztolyával.*
- 357 Tíz perc sem telt belé, Gergely már kint lovagolt a katonáival a maklári úton, a holdvilágos éjszakában.  
Előtte két ember: Fekete István altiszt és Bódogfalvi Péter közember.
- 75 *Gergely csakhamar kint lovagolt Petővel, Fügedyvel, Zoltayval a maklári úton, a holdas csillagos éjszakában.*  
*Előttük vagy ötven lépésnyire Fekete Pista altiszt és Bódogfalvi Péter egri közember, aki ismerte a járást.*
- 363 De lisztet, meg húst hatalommal szereznek mindenütt.
- 83 *De lisztet meg juhot, marhát rabolnak mindenütt, amerre csak jönnek.*
- 376 – Ha énnekem török jön, hát kihatítom evvel a hasát.
- 99 – *Ha énnekem török jön, hát evvel hasítom ki a hasát.*
- 381 Nem az ágyú elejével céloz, hanem a hátuljával.
- 104 *Nem az ágyú tetejével céloz, hanem a hátuljával.*
- 382 ... gőzölgő golyót cipelt Dobó felé.
- 106 ... *gőzölgő golyót cipelt Dobó elé.*
- 383 ... hogy közönséges nyíllövés is elhatna hozzájuk.
- 107 ... *hogy egy jó nyíllövés is elhatna hozzájuk.*
- 388 A legénység mind velök akar tartani, de Gergely deák kiválasztja közülök a legizmosabbakat.
- 113 *A legénység mind velök tartana, de Gergely elhárítja őket:*  
– *Most csak az jöhet, akit én választok.*
- 405 Az istállót megásták. A lovak, tehének fél öllel mélyebb állásba jutottak.
- 134 *A lovakat, teheneket beljebb való földalatti nagy termekbe kötötték be.*
- 425 – Csak a sűrűjére fogtok löni!

- 160 – Csak a sűrűjére lőjetez majd.
- 428 A létra híd gyanánt mered el a faltól.
- 163 A létra hídként mered el a faltól.
- 467 Az őr kocogott oda a kurddal.
- 215 Az őr toppogott oda a kurddal.
- 473 – Megbízható?  
– Megbízható.
- 221 – Megbízható?  
– Nagyobb biztonságban érzi a bőrét itt közöttünk az ostrom visszaverése óta, mint a török ígéreteiben.
- 474 Úgy rakták le a lámpásokat, hogy a falat kívülről mindenfelé megvilágítsák, de alulról se nyíllal, se golyóval meglőni ne lehessen.
- 223 Úgy rakták le a lámpásokat, hogy kifelé világítsanak, de alulról se nyíllal, se golyóval ne lőhessék könnyen.
- 259 A nagy, fekete ágyúgolyók sasokként szállottak a toronyra.
- 259 A nagy, fekete ágyúgolyók a tornyot közelgették.
- 507 A főtisztek délután kialakták fáradságukat.
- 263 A főtisztek délután nagyot aludtak.
- 523 – Az ásást abbahagyjuk.  
– Hogy felvessék a falat!  
– Hogy meg ne neszeljék a mi munkánkat.  
– Tedd, amit akarsz – felelte Mekcsey vállat vonva. S elment onnan.
- 283 – Az ásást abbahagyjuk.  
– Hogy felvessék a falat!  
– Hogy meg ne neszeljék a mi munkánkat.  
Mecsey csak akkor eszmélkedik.  
– Hát csak rendelkez.
- 530 Dobó lóháton jár, hol itt, hol ott ...  
Pető ... Érces mély hangon beszél hol itt, hol ott a népek:
- 292 Dobó lóháton száguldoz. ...  
Pető ... Érces mély hangon lelkesíti a népet:
- 536 A falig ért törököt csákánnyal és buzogánnyal kell visszaverni.
- 299 A falig ért törököt csákánnyal és kopjával fogadják az elkeseredett várvédők.
- 538 - Ezért ma száz orrot verék be a tietek közül.
- 301 - Ezért ma száz fejet likasztok be a tietek közül.
- 507 Dobó úgy egyezett meg Mekcseyvel, hogy nem osztanak rendes időt az alvásra, hanem amint az egyik kipihente magát, a másik azonnal pihenni tér.
- 263 Dobó úgy egyezett meg Mekcseyvel, hogy nem osztanak rendes időt az alvásra, hanem amint az egyik pihen valamelyest, a másik tér azonnal egy kis pihenőre.



- 545 – De vőlegényes a gallérod!  
– A feleségem munkája – felelte komolyan Gergely. – Nem is a török tiszteletére vettem fel, hanem a haláléra.  
Zoltayn is harci bőrdolmány volt.
- 309 – *Beh vőlegényes a gallérod!*  
– *A feleségem munkája – feleli komolyan Gergely. – Nem is a török tiszteletére vettem fel... Érthető volt, amit elhallgatott: a halál tiszteletére.*  
*Zoltayn is halvány bőrdolmány barnállik.*
- 546 A ministráló fiú
- 311 *A minisztráló fiú*
- 547 Dél-tájban megdördültek a török ágyúk ... A levegő megtelt füsttel. A vár megreszketett az Allah akbar kiáltástól.  
Arra meggyújtották bent is a tüzeket.
- 313 *Dél-tájban megdördülnek a török ágyúk ... A vár körülete csupa füstfelhő. A falak is megremegnek az Allah akbár kiáltásától.*  
*Bent is meggyújtják a tüzeket.*
- 552 Dobó ... két katonának int, s a fiúra mutat.  
A két katona felfogja a fiút: egyik vállon, a másik térdben, és beviszik a palotába.
- 318 *Dobó ... egy katonának int, s a fiúra mutat.*  
*A katona felfogja a fiút: beviszi a palotába.*
- 554 A falra tolakodókat bűnnek soha fel nem róható, magyaros káromkodások között öldöklük vissza.
- 321 *A falra tolakodókat bűnnek soha fel nem róható káromkodások között öldöklük tovább.*
- 555 De a török vállas, izmos ember. Levetni igyekszik Dobót. Tehetetlen dühében a vasat harapja le Dobó karjáról.
- 322 *De a török vállas, izmos ember. Úgy vergődik Dobó alatt, mint valami embernői harcra. Tehetetlen dühében a vasat harapja Dobó karján.*
- 560 ... dobok duhogása, berregése.
- 329 ... *dobok duhogása, bergése.*
- 564 – Rakasd lent a tüzet, és tíz ember hordjon mindent.
- 333 – *Rakasd lent a tüzet és hordass csak forró vizet.*
- 577 – Kötelességünket teljesítettük – felelte Dobó. – Bár mindenki teljesítette volna! Adja át őfelségének hódolatunk és tiszteletünk kifejezését.
- 347 – *Kötelességünket teljesítettük, – felelte Dobó, – bár mások is teljesítették volna! Vigye meg őfelségének hódolatunk és tiszteletünk kifejezését.*

#### A fogalmazás és/vagy az értelmesség javítását célzó elhagyások

- 334 Dobónak nem volt szükséges kőre állnia, hogy kilássék a csoportból. Magas, öles ember. Ellátott mindenkinek a feje fölött.



- 46 *Dobónak nem volt szükséges kőre állnia, hogy kilássék a csoportból. Ellátott mindenkinek a feje fölött.*
- 351 Dobó után Pető állott fel, a gyorsmozgású hadnagy, aki a vár legjobb népszónoka volt.
- 67 *Dobó után Pető állott fel, a gyorsmozgású hadnagy. - - -*
- 385 A török egyelőre nem kezdett velök harcot. Minek neki a város? A vár kell! Akié a vár, azé a város is.
- 110 *A török nem kezdett még velök harcot. Nem sürgős neki a város!*
- 436 A katonák egy része ott ül füstösen, rongyosan, izzadtan, véresen a piacon. A két zászló-tartó kétfelől.
- 174 - - -
- 453 Minden janicsárnak a ruhájában, övében, vagy süvegében találtak pénzt. Ezüstöt, rezet, olykor aranyat is. Nem sokat. Azt a vár ládájába, pecsétetes zacskóba tették. Az ostrom után szét fogják osztani.
- 197 - - -
- 460 A ló végighemperedett Paksyn. S ott maradt mellette.
- 207 *A ló ledőlt, Paksy is ott maradt.*
- 506 - Kapitánytársam – mondotta rideg, szemrehányó hangon Dobó –, már megint magad akartál az aknába szállni! Azonnal aludni menj!
- 262 – Kapitánytársam – szóló rá rendelkezőn Dobó, – azonnal aludni menj!
- 526 – Majd táncoltok is mindjárt! – kiáltja Zoltay.  
Mert a zene ideges menetű, ugrasztó zene volt.
- 286 – Majd táncoltok is mingyárt! – kiáltja Zoltay.  
- - -

A változtatások közt (a sok be nem mutatott közt is) számos visel magán írói bélyeget. Nehezen képzelhető el egy *nem íróról* (Gárdonyi József), hogy ilyeneket eszközölt volna. Nem jelenti ez, hogy azok a változtatások, amelyekre rámondhatná valaki, hogy „no, ehhez nem kellett írói véna”, nem származhatnak az írótól. Ilyennek tekinthetők a történelmi és kultúr-történelmi tények ismeretét feltételező betoldások, amelyek szintén a sok, erre irányuló tanulmányt végzett Gárdonyi Géza szerzőségét feltételezik.

Mint fentebb rámutattunk, a két nagy átdolgozás együtt sem számított alapvető átalakításnak, inkább csak amolyan csiszolásnak, ami azért sokat emelt a regény „megjelenésén”.

Mivel a második átdolgozás vitathatalanul javított a regény informatívitásán, olvashatóságán, fogalmazásán, azaz a színvonalán, ahogy ezt már a Szépirodalmi Könyvkiadó 1951-es kötetében is megállapították (5) (jóllehet, ugyanezen kiadónál később az ellenkezőjét állították (3)), és mivel az átdolgozás a rendelkezésre álló dokumentumok, és a regény alapján is kétségtelenül Gárdonyi érdemi közreműködésével készült (de inkább teljesen az ő műve, ahogy ezt Brassai Zoltán állítja) (8), ajánljuk e *legjobb* változat kiadását a továbbiakban, a helyesírási felzárkóztatással.

Ezt kívánja – követeli – nagy írónk munkájának megbecsülése és ezzel együtt legjelentősebb művének méltó közreadása az eljövendő olvasó tízmilliók számára.



## IRODALOM

1. Z. Szalai Sándor: Gárdonyi nagy útja. Bp. 2013. Kariosz Kiadó. 230.
2. Császtvay Tünde – Fodor Pál: Gárdonyi Géza és műve. Magyar Tudomány 2014/7.
3. Z. Szalai Sándor: Szövegváltozatok. In: Gárdonyi Géza: Egri csillagok. Bp. 1971. Szépirodalmi Könyvkiadó. 589.
4. Szörényi László: Delfinárium. Bp. 2010. Helikon Kiadó. 44-46.
5. Tóth László in: Gárdonyi Géza: Egri csillagok. Bp. 1951. Szépirodalmi Könyvkiadó. II. kötet, 249.
6. Király Júlia: Jegyzetek és feljegyzések a Dobó István Vármúzeum Gárdonyi hagyatékában. II. In: Agria 37. (Az Egri Múzeum Évkönyve, 2001.)
7. Nagy Sándor: Gárdonyi közelében. Dobó István Vármúzeum. Eger, 2000.
8. Brassai Zoltán: Gárdonyi Géza. Veszprém, 3003. Művészetek Háza. 108.
9. Murányi Gábor: Regényes história. Múlt Kor 2013 NYÁR. 54-59.
10. Gárdonyitól Gárdonyiról. Összáll.: Tóth Tibor. Bírálta: Szablyár Ferenc és Z. Szalai Sándor. Bp. 1990. Tankönyvkiadó. 195-201.
11. Gárdonyi Géza: Egri csillagok. Bp. 2005. Osiris Kiadó.
12. Gárdonyi Géza: Egri csillagok. II. kötet. Bp. 1926. Dante kiadás.